

POMOGÁTS BÉLA

A keresztény humánus mérlegén

Rónay György: *A párdac és a gödölye*

Rónay György, véleményem szerint ma is sok szellemi haszonnal és tanulsággal forgatható könyvének bevezetésében: az 1947-ben közreadott *A regény és az élet* című munkában, amely a tizenkilencedik és a huszadik századi magyar regényirodalom klasszikusnak számító műveit mutatta be, mintegy a magyar regényirodalom hagyományos karakterét leíró Eötvös Józsefnek a regényolvasás hasznosságáról lejegyzett szavait idézte: „Regény az élet, ki türelmét nem veszítve, lapot lap után lelkiismeretesen végig olvas, minden beszélgetésen átmegy, minden leírást az utolsó gombig összeállít, s csak egy lappal sem néz tovább, mint kellene: az kielégítve érezheti magát olvasása között.”¹ (Csak zárójelben beszélek arról, hogy Rónaynak ehhez a munkájához engem személyes emlékek fűznek: 1951 júniusában mint jutalomkönyvet kaptam a piarista gimnázium második osztályos tanulójaként Balogh Ferenc igazgató úrtól, ennek az igen hasznos könyvnek a jóvoltából ismertem meg Rónay György nevét, aki akkoriban a Vigilia szerkesztése mellett gimnáziumunk magyar–francia tanáraként tevékenykedett.)

Amikor Rónay György ezt a kiváló regényirodalom-történeti munkáját közreadta, és főként, midőn megírta, még sokan reménykedtek abban, hogy a háborús évek, a nyilas uralom bukása után, annak ellenére, hogy az országot kiszolgáltatták a Vörös Hadseregnek, a szovjet megszállásnak, valamiféle országos újjászületés és felemelkedés következik. Az 1945 és 1948 közötti korszak magyar irodalma: Illyés Gyula, Füst Milán, Kassák Lajos, Szabó Lőrinc, Vas István, Jékely Zoltán és mások versei, Németh László, Veres Péter, Déry Tibor, Örkény István és mások elbeszélő művei tanúskodnak minderről. Annak idején, 1970-ben, Kormos István felkérésére *Májusfák* címmel, két kiadásban is megjelent antológiát állítottam össze ennek az alig három évig tartó „kegyelmi” korszaknak a költői dokumentumaiból. Közöttük volt Rónay György *Tavaszi élé* című 1947 márciusában keltezett verse is: „Jöjj hát, tavasz! Sarjadjatok, vetések! / Virulj, Tündérbert, kicsi Magyarország! / Koldúsoknak is jó földeden az élet, / ha szebbé nyílik tőle a te orcád. / Költő, dalolj hát! Énekeld hazádat! / mutasd föl szívét a magas világnak; / s porod fölött csak ezt véssék a fába: / Megtette dolgát, és nem élt hiába.”

Az itt kivirágzó bizalom jelent meg *A regény és az élet* imént felidézett bevezetőjében is:

Az európai irodalomnak – írta Rónay György – volt a közelmúltban egy korszaka, melyben számos jel és számos becsvágy mutatott arra, hogy valóban embertelenné válik. Nemcsak az irodalom: egész kultúránk. Ennek a korszaknak, úgy látszik, s azt reméljük, vége. A dehumanizáció után elkezdődött a rehumanizáció. Az embernek teremtett világot emberte-

¹ RÓNAY György, *A regény és az élet. Bevezetés a 19–20. századi magyar regényirodalomba*, Bp., Magvető, 1947, 5.

lenné vadítottá az ember; most talán sikerül újra emberszabásúvá formálnia, – emberi ott-honná, emberi hazává.

Hazává, melyben nemcsak kivételes ajándék, s nemcsak jog, hanem valóság is minden ember számára az emberhez méltó élet. Amelyben mindnyájunk közös kincse – s nem holt kincs: élő haszon –, minden érték; amelyben mindnyájunk közös és fogyhatatlan tápláléka minden szépség. Az irodalom is. Mert az emberhez méltó élethez hozzátartozik a művészet is. Nem azért, hogy üres óráink méltatlan mákonya, hanem hogy mindennapjaink tápláléka legyen.²

Kissé hosszasan idéztem Rónay Györgynek a háború után leírt – az életbizalom melegét árasztó – szavait: ez a bizalom, ma már tudjuk, nem volt megalapozott, mégis szükség volt rá, hogy a megélt és túlélte szörnyűségek után újra lehessen kezdeni az életet. Ez a szinte elszántan hangsúlyos életbizalom fordult aztán rövidesen az újabb kétségbeesésbe, a másodszorra tapasztalt és az előzőnél még szörnyűsebbe, mert jóval hosszabb ideig tartó zsarnokság nyomása alatt. Az ötvenes években írott versek, nem egyszer bibliai történések felidézése során, rendre a megpróbáltatás, a magány, a szenvedés tapasztalatairól tesznek vallomást. Csak egyet citálok ide, az 1951 januárjában írott *Betlehem* záró sorait, ezek a Szűzanyához fordulva azzal az evangéliumi és költői hagyománnyal szemben, amely a Megváltó születésének örömhírét szólaltatja meg, sokat mondóan az üldözöttség, a kiszolgáltatottság sötét tapasztalatáról beszélnek: „Te már tudtad, hogy nincs segítség. Az emberek bezárták szívüket, / a Szeretet hiába könyörög, nem talál rajta rést. / Fájdalmak Emberét hozod világra nyomban, fájdalmak anyja vagy, / fájás nélkül szülő, amint a nyirkos szalmára lerogytál, / s öled végtelen távolából meghallottad a koldus Újszülött / didergő zokogását.”³

A háború után, bizony, nagyon rövid időre feléledő történelmi bizalom igazából később sem tért vissza, az írók közvetlen módon érintő történelmi élmények nyomán kialakult tragikus érzésvilág mindazonáltal sokat enyhült a múltó évtizedek során, és mindinkább valamiféle csendes rezignációnak, mondhatni: „sztoikus” életérzésnek és életbölcseletnek adta át helyét. Ez a „sztoikus” bölcsélet különben sem volt idegen a hatvanas-hetvenes évek magyar irodalmától, olyan írókra gondolok, mint Illyés Gyula, Németh László, Kodolányi János, Déry Tibor, Weöres Sándor, Kálnoky László és persze Rónay György. Az ő „sztoicizmusa” valójában a keresztény sztoikusok hagyományait folytatta, hiszen az ókori keresztény bölcselő: Boethius óta egész „iskolája” alakult ki ennek a keresztény „sztoicizmusnak”, olyan gondolkodók és írók adtak ennek tartalmat, mint Szent Ágoston, később Pascal, még később a huszadik század neves keresztény gondolkodói, mindenek előtt a perszonalizmus bölcséleti iskolájának azok az (elsősorban francia) mesterei, így Emmanuel Mounier, Denis de Rougemont, Jean Lacroix, akik gondolkodásuk középpontjába az emberi személyiséget és ennek a személyiségnek az Istennel kialakult viszonyát állították. Ez utóbbiak munkásságát Rónay György igen jól ismerte, *Katolikus irodalom, katolikus filozófiák* című tanulmányában, amely 1970-ben megjelent *Szentek, írók, irányok* című kötetében volt olvasható, behatóan foglalkozott velük.

² I. m., 7–8.

³ RÓNAY György, *Széri. Összegyűjtött versek*, Bp., Szépirodalmi, 1981, 383–384.

Ez a keresztény „sztoicizmus” kapott hangot Rónay György gondolkodásában és írói munkásságában is, például verseinek *Szérű* című gyűjteményének utolsó darabjaiban. Közülük most csupán az 1977. karácsonyán keltezett címadó verset idézem fel, amely már az Isten közvetlen közelségébe érkezett keresztény költő végső vallomását szólaltatja meg:

Próbáltam hű maradni Hozzád
a nagy hitehagyások idejében,
bár bérül érte soha nem reméltem,
hogyan enyém lesz a hatalom s az ország.

Nem mintha színre láttam volna orcád,
legfeljebb azt hagytad, hogy elidőzzem
lábaidnál, néhanapján, nem különben,
mint Gazdája lába előtt az eb.

Hálából őriztem hát szérűdet,
de nem csaholtam. Alszol meglehet,
s nem illenék, hogy fölébresszelek.
Telekre nyár, őszök jöttek nyarakra,

míg vén lettem, s leszek naponta vénebb.
Most küszöbödön fekszem, mint a véreb,
mely a macskát se jó, hogy megugassa.
Őrizze most már őrzőjét a Gazda.

Valójában a keresztény sztoicizmusnak ez a szelleme hatja át az író korai halála után (1978-ban) közreadott *A párdúc és a gödölye* című regényt is. (A regény, ahogy ez a szöveg végén olvasható, 1970 és 1976 között Balatonszárszón, Visegrádon és Budapesten született.) Az utolsó, mintegy Rónay György „szellemi végrendeleteként” olvasható regénynek a jelentőségére az író pályáján annak idején a régi barát, Thurzó Gábor is figyelmeztetett: „*A párdúc és a gödölye* – az utolsó, a kilencedik regénye. Emlékezetemben felidézve a többi nyolcat, ezt összefoglalásnak nevezhetném. Valamennyi témája, alakja, minden mondanivalója – talán túlzott bőségben is – megjelenik. Egy-egy szólam a nagyzenekarra hangszerelt műben. Újra megjelennek a *Fák és gyümölcsök*, *A nábob halála*, az *Esti gyors* motívumai, más álarcban az alakjai. Most is a bűn és bűnhődés tragikus, nehezen feloldható kapcsolatát kutatja, most is az evilági megválthatatlanság tárgyköre érdekli.”⁴

Rónay György regényét a váratlan halál avatta a búcsú könyvévé, jelentőségét tekintve azonban akkor is a testamentum könyve lenne, ha írójának nem kellett volna oly hirtelen eltávoznia. A végső és teljes írói üzenet megfogalmazása, amely egy gazdag emberi sors és írói pálya végső bölcsességét: kialakított erkölcsi világvéleményét mutatja. Ha tetszik „filozófiai” és „etikai” regény, mégsem száraz és elvont, egyáltalában nem tézisszerű, ellenkezőleg, életben gazdag, izgalmasban bővelkedő, mint a kor is, amelynek gyötrelmes krónikáját felidézi. A magyar történelem egy emberöltőnyi korszakáról olvashatunk: a harmincas évek végétől a hatvanas évek végéig. E

⁴ THURZÓ Gábor, *Elégia egy regényíróról*, Vigilia, 1978/7, 489–491.

három mozgalmas és kegyetlen évtized történetéről, pontosabban a korszak nagy emberi és erkölcsi konfliktusairól. Rónay György egy nemzedék történelmi tapasztalát dolgozta fel, elfogulatlanul nézett a múlt mélységes kútjába, s nagyfokú gondolati igényességgel vetett számot a helyállás és a mulasztás morális következményeivel. *A párdúc és a gödölye* is igazolja, hogy a múlttal való számvetés, amelynek nélkülözhetetlen voltára akkor, a hatvanas évek elején maga Lukács György is figyelmeztetett,⁵ elbeszélő irodalmunk elsőrendű feladatai és erőforrásai közé tartozott. Megkerülhetetlen feladat volt, amely a magyar regény egy egész vonulatát vezérelte szinte évtizedeken át. Olyan írói munkákra gondolok, mint Déry Tibor *Ítélet nincs*, Illyés Gyula *Beatrice apródjai*, Németh László *Irgalom*, Kodolányi János *Én vagyok* című műveiben és mások (nagyon sokak) regényeiben.

A múlttal (a közelmúlttal) ezúttal morális jellegű vizsgálódás foglalkozik, s ez a vizsgálódás két emberi sors és magatartás elemzésében ölt alakot. A regény elsőszámú hőse, Stoll Aurél törvényszéki bíró kemény és szigorú, talán kíméletlennek is nevezhető ember. Alakjában az író egy akkor meglehetősen közismert Békésmegyei büntetőbíró alakját keltette regénybeli életre, a történetre egy magánlevél hívta fel figyelmét. Külsőre éppen olyan, amilyenek az igazságszolgáltatás hivatott képviselőit szokás elképzelni: egyénisége pontosságot, zárkózottságot, önfegyelmet árul el. Élete nagy próbáiban mégis sorra rosszul vizsgázik, nem képes hivatásának alapvető követelményét: az igazságosságot érvényesíteni. Úttévesztései mögött többnyire a történelmi, a politikai kényszerűség áll, igaz, egy moralista regény talán legfontosabb kérdése éppen az, hogy vajon milyen mértékben lehet egyáltalán a történelmi-politikai kényszereknek megfelelni, és mikor következik el az akár önveszejtő szembefordulás pillanata. Rónay regényhőse még a háború előtt egy szerencsétlen parasztember ügyében mondott ítéletet. A férfit gyújtogatással vádolták, noha nyilvánvaló, hogy a bűncselekményt nem ő követte el. Stoll Aurél „bizonyítékok hiányában” megszüntette ugyan az eljárást, azt azonban nem akadályozta meg, hogy egy vérszomjas szolgabíró, későbbi nyilasvezér tönkretégye a parasztember életét. Hasonló perben kellett ítéletet mondania a kommunista zsarnokság éveiben. A „Főnöktől” azt az utasítást kapja, hogy az elégedetlenkedő falusi lakosság megfélemlítése végett ítéljen halálra egy ártatlan embert, akit szándékos gyújtogatással vádolnak. Stoll Aurél belső ellenkezéssel ugyan, de végrehajtja a parancsot, kihirdeti az előre elkészített ítéletet, és ezzel akasztófára küld valakit, akit semmiféle bűn sem terhel, és akinek ártatlanságáról különben ő maga is meggyőződött. Igaz, megfélemlítették, s ennek következtében, ha nem is könnyen, de lemondott emberi és bírói szuverenitásáról, egyszerű eszköznék bizonyult, s előbb-utóbb neki magának is be kell látnia, hogy a törvényesség hivatott védelmezőjéből a hatalmi önkény silány szolgája lett.

A két bírósági tárgyalás már az emlékezet színpadán elevenedik meg, évtizedekkel az események után, midőn a hamis bíró magányba vonulva arra kényszerült,

⁵ Alexandr Iszajevics SZOLZSENYICIN, *Ivan Gjenissovics egy napja* = LUKÁCS György, *Világirodalom*, Bp., Gondolat, 1969, II, 315–320.

hogy számot vessen múltjával, mulasztásaival és bűneivel. Gondolkodását hosszú időn át ugyanaz a logika irányította, amely a háborús regényekből és emlékiratokból volt ismerős, s amely annyi szenvedést okozott az emberiségnek. A „parancsra tettem” logikája, az a torz önigazolási rendszer, amely a megfélemlítés és a gyávaság ördögi körében juthat érvényre. Számos, a szovjet és a náci bűnösökkel foglalkozó szépirodalmi alkotás mutatta be ezt a drámai, egyszersmind elszomorító erkölcsi-lelki helyzetet. A bíró is ennek a helyzetnek, a helyzet logikájának a bűnös képviselője, egyszersmind foglya és áldozata, aki csak gyötrelmes számvetés után ébred annak tudatára, hogy ez a hamis logika nem ment fel senkit sem a felelősség súlya alól. Belső nyugalmát végül a véghez vitt belső küzdelemnek, a súlyos önvádnak és a kényszerű lelkiismeret-vizsgálatnak kell megteremtenie. Stoll Aurél – igaz, egy fiatal újságíró érdeklődésének hatására – gondolatban újra átéli a drámai eseményeket, igyekszik számot vetni saját szerepével és felelősségével, s ha már nem tudja is jóvátenni azt, amit elkövetett, legalább e számvetéssel próbál könnyíteni a lelkiismeretét nyomasztó terheken, s az események, valamint a felelősség rekonstruálása révén próbálja megszerezni a drámai katarzist: a feloldozást. Az ébredő önvádnak és a következetes önvizsgálatnak regényszerző szerep jutott, általuk teremti meg az író a regény moralista karakterét, s általuk juttatja érvényre a maga erkölcsi álláspontját. A morális drámának és katarzisanak: a bűnnek és a bűnhődésnek ez az ábrázolása a huszadik századi francia katolikus irodalom, Mauriac és Bernanos etikai vizsgálódására és szigorú lélektani realizmusára utal.

A bíró, látszólagos önfegyelme és belső biztonsága ellenére is gyengének, esendőnek mutatkozott a nagy történelmi megrázkódtatások idején: emberi jellemének végső próbáiban. Thurzó Gábor imént idézett írása, találó módon, a szeretetre való képtelenségben látja azt a személyiséget átható tényezőt és morális csapdát, amely Stoll Aurél életét végül zátonyra futtatta.

Régi fő alakjainak – olvassuk az imént idézett tanulmányban – dr. Stoll Aurél törvényszéki bíró újabb változata, éppoly ellenszenves, rideg, legbensejében szennyes, visszataszító, mégis esendő ő is. A gőgnek, a szeretetre való képtelenségnek egyszerre áldozata és előidézője, ő is mániákusan keresi soha-nem-volt igazságát, őbenne is ott kísért anyátlan gyermekora, az intézeti évek papi szigorának, nem egyszer szeretetlenségének traumája, ő is hisz büntetlenségében. De most, életének egy válságos szakaszában, gyötörni kezd – még önmagának sem vallja be – a szeretet-szomjúság, rácbred arra, hogy bármily makacsul tiltakozik is ellene, nem lehet emberi, kapcsolatok nélkül élni, hogy kisszerű tragédiájának – egyszerűbben: összeomlásának – oka ez volt, hogy dőlyfös, üres fölényel elutasította magától a világot.⁶

A regény felrajzolja a bíró „ellenjátékosát” is, akinek emberi alakja és egyénisége már eleve erkölcsi ellensúlyt jelent: a kemény szívű „párduc” mellé a lágy szívű „gödölyét”. Kende Pál még a jezsuita nevelőintézetben volt Stoll Aurél osztálytársa, később azután messze került tőle, egy elhagyott faluban lett vasutas. Kettejük sorsa mégis szorosan összetartozik. A bíró látszólag erős egyénisége mögött gyenge jellem lakott. A forgalmista élete, ha a köznapi normák felől tekintjük, mindenképpen

⁶ THURZÓ Gábor, *Elégia egy regényíróról*, i. m., 490.

sikertelen: nem csinált karriert, családját elpusztították a fasiszták, sorsát beárnyékolta a magány és a szegénység. Tehetetlen és sikertelen élete azonban belső békét, szelíd emberséget takart. Ha a bíró alakját és emberi sorsát a „szeretetlenség” taszítja szinte megbocsáthatatlan bűnökbe, diákkori barátja mostoha sorsának eredendően a szeretet képessége, a szelíd humánus, tehát egy alapvetően keresztény erény ad békességet és emberi méltóságot.

Ez a szelíd emberség: a „lelki szegények” jóakarata és megbocsátó szelleme korigálja azt a sötétebb képet, amelyet Stoll Aurélról kapunk. Ez a szelíd emberség hozza meg végül a bíró számára is a katarzist. Kende Pál, végső üzenet gyanánt, sokat forgatott *Bibliáját* küldi el egykori barátjának, a régi könyvben Izaiás próféta szavai: „Az igazságosság lesz derekának öve, / S a hűség csípőjének kötője. Együtt lakik majd akkor a farkas a báránnyal, / S a párduc együtt tanyázik a gödölyével; / Együtt él majd borjú, oroszlán és juh, / És parányi gyermek terelheti őket. / Borjú és medve együtt legelnek, / Együtt pihennek kölykeik, / És szalmát eszik majd az oroszlán, akárcsak az ökör.” Kende Pál eme búcsúüzenete, ha tetszik, végső akarata a megbocsátás és megbékélés szelíd reményét villantja fel. Egyszersmind az ő emberi jelleme és természete tesz beszédes tanúságot az író erkölcsi világképéről. Arról, hogy Rónay György értékrendszerében, erkölcsi hierarchiájában a szelíd emberségnek és önzetlen jóakarata volt kitüntetett helye. Az egyszerű vasutas alakjában felrajzolt erkölcsi ideál ezért lehet a korán eltávozott író eszmei testamentuma.

Rónay György regénye, úgy is mint írói „végrendelet”, valójában a „bűn és bűnhődés” – Dosztojevszkij nagyhírű regényére és persze más: korábbi és későbbi művekre utaló – morális drámáját mutatja be. Hőse vétkezett, gyengének és ezért embertelennek mutatkozott, végül azonban, megküzdve tapasztalataival, mulasztásaival, vétkeivel, eljut valamilyen kiengesztelődéshez és megnyugváshoz. A bűnök bevallása és a megbocsátás kegyelme, mint a regénytörténet szervező tényezője, mindvégig jelen van, az író valójában ezekkel vet számot és küzd meg. Ebben az értelemben *A párduc és a gödölye* valóban egy dolgozós és küzdelmes írói pálya és sors lezárását jelenti. A bíró bűnösnek mutatkozott, a kegyelem mindazonáltal „felülírhatja” a bűnököt, a bíró végül is „találkozott az utcán az Ítélet Angyalával, de a bűnbánatot elmulasztotta. Az Ítélet azonban nem zúzta szét, csak lesújtotta a földre. Az Ítélet irgalmas volt hozzá, az irgalmatlanhoz, és haladékot adott neki a bűnbánatra. Most már érti. Most már készen áll rá, hogy az életét, mint egy férges gyümölcsöt, a tenyerére vegye és átnyújtsa valakinek.”⁷ Rónay György regénye ilyen módon nem csak a bűn és a bűnhődés könyve, hanem a kegyelemé is – így lesz igazán keresztény regény.

⁷ RÓNAY György, *A párduc és a gödölye*, Bp., Magvető, 1978, 245.